

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті зроблено спробу розкрити психологічні механізми становлення та здійснення особистості. В процесі формування особистості Нужда показана як вихідна базальна енергетична інтеграція.

Ключові слова: психологічні механізми, особистість, формування особистості, нужда.

В статье сделана попытка раскрыть психологические механизмы становления и осуществление личности. В процессе формирования личности Нужда выставлена как исходная базальная энергетическая интеграция.

Ключевые слова: психологические механизмы, личность, формирования личности, нужда.

У генезі розвитку можна гіпотетично передбачувати, що новонароджена дитина є не лише дуже складною біологічною системою. Вона є людською дитиною, оскільки унікальні взаємозв'язки нервової системи і тілесності визначають особливий стан цієї істоти – стан готовності увійти в соціальний світ і стати особистістю. Але цей стан викликається не тільки унікальною біологічною структурою.

Генеза такого явища полягає в наступному: початок народження людини лежить у соціальних умовах взаємодії двох особин, які фізіологічно з'єднуються для подальшого народження біологічної істоти як продовження свого роду. Потім вона стане соціальним атрибутом усього сукупного онтологічного буття.

Народжена біологічна істота є втіленням нужди в потребо-мотиваційному осмисленні світу. Ця нужда перетворюється в свою чергу, і в потребу, і як усвідомлена потреба – в мотив. Отже, одвічна особистість в своєму становленні має подвійне спонукання – нужду і деякі задатки, які можуть бути здійснені. Це і накладається на потребо-мотиваційну сферу й проростає згодом у структурні компоненти особистості. Навіть світоглядний компонент народжується з сенсорно-перцептивного поля, яке зароджується в зустрічі нужди як певного інтегрованого утворення з соціальним світом. Нужда розуміється нами як певний базальний стан біосоціальної істоти, що виражає об'єктивну необхідність у доповненні, яке знаходиться поза ним. Ми говоримо, що нужда є

базальним станом, маючи на увазі і її первинність як джерела спонукальної активності індивіда, і її глибинність та одвічну єдність (синтетичність).

Вихідна потреба людської істоти задається і визначається самою специфікою організації життя та є достатньо постійною протягом онтогенезу.

Фактично, це є потреба жити, бути, здійснюватись і продовжуватись в іншій особистості, а також у своїх творах.

Потреба породжує і визначає (окреслює) потребово-мотиваційний простір кожної особистості, але потреби й мотиви не вичерпують і не закреслюють базальну потребу. Кожна потреба є частковим і конкретним паростком нужди (щоб не сказати фрагментарним). Так, наприклад, біологічна потреба в їжі є дуже суттєвою, вітальною, але вона – лише частина, фрагмент всезагальної нужди жити. Те саме можна сказати і про інші потреби й мотиви. В цьому сенсі потреба, на відміну від потреби, – не предметна. Нам здається, що в психології найкраще показав відмінність нужди і потреби А.Маслоу [1], хоча він і не вживав терміна “потреба”. За Маслоу, потреби людини поділяються на дві великі групи – дефіцитарні (Д-потреби) і буттєві (Б-потреби). Наявність перших викликає негативні переживання дефіциту в чомусь (в їжі, повітрі, одязі, грошах, знаннях, задоволеннях тощо) і особистість, активована цим негативним переживанням, будує свою поведінку так, щоб його подолати (Д-потреби задовольняються). “Але чи з цього лише складається життя особистості?” – запитує Маслоу [1]. І відповідає, що окрім вказаних потреб є ще й інші, наявність яких не викликає негативного переживання, а навпаки – є позитивним, навіть захоплюючим людиною фактом: чим більше їх задовольняєш, тим більше хочеться, щоб вони були й не зникали. Любов, самоактуалізація, творче піднесення – ось що являють собою вказані Б-потреби. Ми можемо сказати зараз, що це означає наступне: базальна потреба людини жити, бути, збутися лише частково реалізується через біологічні і соціальні потреби, вона породжує дійсно духовні потреби особистості і як така є нескінченна, оскільки не завершується навіть з фізичною смертю людей, продовжуючи жити в їх нащадках та продуктах-творах.

Саме поняття нужди як базальної спонукальної сили пояснює різноманітність потреб: мотивів людини (що взагалі-то в літературі не пояснюється, а лише констатується і класифікується). Потреба зустрічається з тим колом біологічних і соціальних явищ, які по-різному, в різному ступені можуть її частково (завжди саме частково) задовольнити. Саме так і виникають потреби, і саме тому вони – ті, що є в людини. Те, що це дійсно так, дуже гарно видно, якщо

порівняти потреби людини сучасної західної культури з потребами людей різних епох або інших етносів.

Потім вступають у силу ті впливи, які ми називаємо соціальними, педагогічними і т.д. Тут і народжується те, ім'я чому – психічні процеси, психологічні стани, психічні властивості. І вони проходять шлях через потребово-мотиваційне поле. Виражаючись, здійснюючись, реалізуючись через психічну діяльність, вони стають нашими характерологічними, абсолютно унікальними властивостями, тому що сплав біологічного і соціального й породжує характер. Темперамент, генотип як такий являє собою одвічну, задану в нужді, в потребово-мотиваційному полі можливість розгортання здібностей. Не здібностей у розумінні “людина здібна до того чи іншого”, а просто людина виявляється фундаментально і спрямовано здібною.

Коли ми ставимо питання про те, яким же чином у генезисі здійснюється особистісний розвиток, як, власне кажучи, біологічна особа стає особистістю, – слід враховувати наступний момент: ця одвічна сенситивність і певний прояв нужди реалізується через соціальні впливи в вищих психічних функціях, створюючи унікальну, неповторну, абсолютно приголомшуючу систему взаємодій сенсорно-перцептивних, імажинативних, моторних та інших проявів. Створюються складні міжфункціональні рухливі динамічні системи, які в сукупності і складають те, що прийнято визначати як структуру особистості.

Коли ми ставимо питання про те, де ж витoki психічного, відповідь є такою: начала психічного – в нужді, що проростає згодом у потреби. Потреба, в свою чергу, детермінує соціальні впливи, які задовольняють її. Отже, і на особистісному, цілісному рівні маємо той самий механізм: не стимул діє на людину, а вона сама, вже дуже рано, обирає якийсь очікуваний стимул з багатьох, а саме той, що відповідає її актуальній нужді (потребі). Зі свого боку, ці відпочаткові потреби є проявом фундаментальної анатомо-фізіологічної основи, яка проявляється в задатках. Вони ж мають властивість і здатність розвиватися виключно в соціальному середовищі.

На нашу думку, в становленні особистості генетично вихідним, повторюваним мільярди разів є психосексуальна особистісна взаємодія між двома людьми, як той конструкт, що виявляється в біологічному продукті цієї взаємодії (людське дитя) і привласнює соціальне як те, що має власні витoki та функціональне призначення і, власне, здатність до розвитку, щоб стати особистістю.

Мабуть, О.М.Леонтьєв [2] був правий, коли говорив, що зустріч потреби з об'єктом несе в собі народження психічного як такого. І отже, нужда, яка народилася в парі закоханих, які мають взаємну

потребу народити людину, й виступає тим генетичним підґрунтям, яке народжує суб'єкта чи індивіда або біологічну особу, яка повторює шлях своїх батьків. Тобто, нужда люблячих людей різної статі одне в одному і їхня потреба продовжити одне одного через створення нової людини проростає в деяку просто приголомшуючу особистість. Яким же чином? Виявляється, дуже просто: між двома індивідами протилежної статі народжується те третє, що несе в собі вектор їхніх, власне, сутнісних сил. Це, з моєї точки зору, є фундаментальний вихідний генетичний факт, який дуже давно і “старанно” не помічає психологічна наука.

Якщо говорити про любов, то вона завжди породжує нову векторну істоту, яка є бажаною і очікуваною. Якщо ж народження нової істоти відбувається без любові, без її очікування, бажання, без надії на неї, то це є акт простого (тваринного) народження біологічного організму, який не несе в собі сили мужнього відношення до світу, тому що в ньому не втілені одвічні найвищі духовні вияви людини – любові, не втілені в ньому і високі рівні анатомо-фізіологічних здібностей, які можуть надати майбутній людині здібність стати красивою, потрібною, доброю особистістю.

Соціальні особи, що привласнили у своєму становленні досвід покоління, який став їхнім біологічним еством у своїй парній взаємодії, яка ґрунтується на сексуальній основі, як на тому лезі ножа, який здатен відтворювати потомство, рід, створюють і вкорінюють у світ лише те, що вони можуть. І в цих взаємодіях проростає чи то геній, талант, чи то посередність чи і взагалі – безпритульність. Все визначається тією дійсною нуждою, що об'єднала цих людей.

Світ відтворюється в людському дитяті, яке несе в собі примат цілого, і цьому цілому нужда породжує вибіркочу функцію по відношенню до соціуму. І соціум, адекватно реагуючи на нужду людини, розвиває, власне, її потреби, спрямованість, сенсорно-перцептивну сферу. І це є ключ до розуміння розвитку: таким є генезис розвитку, початку і функціонування особистості.

Розвиток особистості – не адаптація до соціуму. Все набагато складніше: дитина, що приходить в світ, споконвічно переживає два потяги (а не один, як вважав З. Фрейд) – до адаптації, яка буде продовжуватись все життя і, з другого боку, у дитини одразу починає працювати процес самозміни, саморозвитку. В кожному мить цей процес діє, тому в кожному мить – це інша (хоча, водночас, і та ж сама) істота, і цим розвиток особистості відрізняється принципово. І саме тепер ми остаточно розуміємо сутність структури як цілісності: особистість відрізняється від позаособистісних форм існування саме тим, що вихідна інтенція – нужда – має ніби подвійне призначення – вона, з одного боку, є чисто природною, біологічною інтенцією і в

такому вигляді зумовлює розвиток механізмів входження в світ, і це ті самі процеси, хоча й дуже ускладнені, що відбуваються в живому світі взагалі. Але у людини є набагато яскравіше виражена соціальна складова нужди, яка саморозвиває цю істоту зсередини, з себе самої. А точніше – з вікового досвіду існування людських поколінь. Тож дитина виникає як істота, що саморозвивається, і не лише тому, що зустрічається з зовнішнім, передусім, соціальним середовищем, як це представлено в класичних варіантах культурно-історичної теорії. Це – як “двигун”, який працює все життя (як працює серце людини), від зачаття до фізичної смерті. І це призводить до самозміни. Так існують ці два процеси: адаптація (соціалізація) і саморозвиток. Це – різні процеси, які не можуть існувати один поза одним. Ми вважаємо, що складність розуміння особистості, її структури і розвитку зумовлена саме наявністю цих двох суперечливих одне одному активних механізмів. Не одного, як вважав Фрейд. І більшість теорій так чи інакше “скочуються” до Фрейда саме через те, що вони мають на увазі один механізм, одне “крило” нужди. Справа не лише в тому, що особистість зустрічається з соціальним оточенням, а й у тому, що соціальне приходить у неї, передається їй від батьків, разом з їх статевими клітинами. Ця енергія, соціальна за сутністю, відпочатково є в дитині так само, як енергія, власне, натуральна. І лише зараз ми можемо оцінити дійсну складність структурування особистості, і взагалі її існування в цілому.

Відпочаткова нужда як всезагальна людська інтенція не лише зумовлює активність дитини. В цій активності дуже швидко і рано починається розвиток цілісності і суттєвих її змістовних складових. За деякими емпіричними даними, людське дитя вже в перші місяці після народження принципово відрізняється від тварини в галузі почуттів. Ця відмінність виявляється в незвично ранньому розвитку почуттів, які прийнято називати вищими: естетичних, інтелектуальних, моральних. Ці почуття з’являються із загального чуттєвого недиференційованого стану, який Гаффдінг назвав “почуття життя” [3]. Вже цей стан несе на собі особливий відбиток, який ставить його вище за інстинктивне життя тварин.

Саме “почуття життя” можна розглядати як суму фізичних відчуттів, які йдуть від всіх точок організму, але на початку, воно визначається, головним чином, існуванням і задоволенням суто вітальних потреб. Але завдяки тому, що нужда формує й інші, суто соціальні і духовні потреби, почуття життя набуває вищого відбитка, який слід розглядати як зародок майбутнього переважання духовного життя над тваринним. Цей новий напрям можна помітити у дитини, вже починаючи з другої половини першого року життя.

Унікальна цілісність людської істоти охоплює не лише афективну сферу (потреби та емоції), але й царину інтелекту. Принципова єдність афекту й інтелекту конституюється, на наш погляд, вже на ранніх етапах онтогенезу єдністю біосоціальної природи нужди.

Нужда спонукає активність, в якій відбувається зустріч індивіда з різноманітними об'єктами соціального світу. Вибір об'єкта, що найбільше відповідає нужді, є сутнісною подією в житті дитини. В ній не лише народжується потреба, в ній вперше відбувається акт пізнання світу, коли умовно рефлексорні (отже, суто природні) механізми сенсорно-перцептивної, мнемічної, інтелектуальної сфери, специфічно “запліднюються” нуждою і потребою (афективним), та виникає образ. Лише тепер виникає те “ключове переживання”, яке Л.С. Виготський [4] вважав дійсною “одиницею” становлення особистості.

Складне поєднання в зустрічі афективного і інтелектуального компонентів породжує дію, тобто спрямовану й цільову активність, яка споконвічно, як бачимо, має характер особистісної дії. Отже, особистісна дія є тим психічним феноменом, який дійсно реалізує певний аспект нужди, “утримує” в єдності афективні й інтелектуальні компоненти особистості і забезпечує їх сполучальну взаємодію. Щоб не виступало предметом психологічного дослідження – моторні дії (“живий рух”, – за Бернштейном), робота аналізаторів, особистісні вчинки – ми повинні завжди давати собі звіт, що це є, в результаті, особистісні дії, які в єдності свого внутрішнього психічного змісту відбивають та реалізують єдину біосоціальну сутність нужди, а отже – і особистості в цілому.

Подальший розвиток особистості як присвоєння внутрішньої специфіки взаємостосунків близьких дорослих, і, на цьому підґрунті, зміну міжфункціональних систем, сполучений з диференціацією внутрішнього світу. В певний момент виникає враження про відокремлення і розходження афективної та інтелектуальної сфер людини. Проте, ми схильні стверджувати, що це – лише враження. Тут не існує дихотомії, тут діють два сполучених процеси, забезпечуючи єдине унікальне явище – життя й розвиток особистості, що спонукається нуждою. І якщо психологія не бачить за формуванням, скажімо, способів розумових дій єдиної біосоціальної природи особистості, якій, у кінцевому рахунку, і потрібні (чи не потрібні) ці способи, якщо вона, з іншого боку, не бачить, що кожна потреба, кожен мотив зароджується і реалізується в обов'язковій суперечливій взаємодії з когнітивною сферою (реалізуючи кожного разу все ту ж єдину нужду), то це – проблеми психології, а не її єдиного об'єкта – людської особистості.

Нарешті, ми повинні відзначити, що й після народження генетично вихідним, конститууючим фактором розвитку цілісної особистості дитини залишаються змістовні особливості взаємодії її батьків, інших дорослих, що її оточують. Дитина в своїй активності, викликаній нуждою, зустрічається з великою кількістю нюансованої системи взаємостосунків найближчого оточення. Зустріч означає не лише задоволення нужди, виникнення потреби, вона означає вибір, засвоєння соціальних способів існування і розвитку. Те, що саме зустріло дитя в оточенні, визначає наявність перших недиференційованих переживань, які при цьому ніяк не є малозначущими.

Особистість як вища форма існування людської психіки визначається біосоціальними стосунками і духовними взаємодіями двох людей, що її народжують. У певних умовах істота, що народжується, не лише за своїми анатомо-фізіологічними параметрами, але й за наявним особливим психічним станом, виявляється готовою до входження в соціум і має ситуативні передумови, тобто до того, щоб стати особистістю.

Вищі міжфункціональні взаємодії (вищі психічні функції) здійснюються всім цілісним біосоціальним індивідом і спираються на вищі нервові фактори, що визріли на даний час. Цей процес відбувається у дихотомічній парі, в якій існує, з одного боку, спираючись на задатки розвиток індивідуальних здібностей. З другого боку, нужда, потрапляючи в те соціальне середовище, яке адекватне їй, викликає до життя особистісні якості і властивості. Вони породжуються складними взаємостосунками з соціальним середовищем і конститууючим, генетично вихідним фактором тут є стосунки дорослих, що оточують дитину, між собою.

Подальше формування особистості як системи вищих психічних функцій здійснюється в умовах розширення простору суспільного життя для дитини, який сприяє виникненню нових функціональних систем, відповідно до яких змінює свою діяльність і біологічне, зокрема, нервова система людини.

Суттєво відзначити, що цей рух – розвиток первинного – починається зі зміни цілісності, і, отже, є особистісним на всіх етапах онтогенезу.

Можна виділити такі рівні розвитку особистості (як “об’ємного”, “оформленого цілого”):

- на першому рівні ще відсутня рефлексія власного внутрішнього світу, який лише формується, створюється. На цьому рівні особистісні якості створюються в процесі подолання труднощів у досягненні власних цілей;
- на другому рівні розвитку особистість формує власне оточення, передбачає наслідки і планує події, обирає друзів і т. ін.

- на третьому рівні особистість стає суб'єктом власного життєвого шляху, який вона сама обирає. Інша ознака цього рівня – особистість стає суб'єктом розвитку свого власного внутрішнього світу, формує власне Я. Саме на цьому рівні основною стає якість унікальності.

Нужда, як вихідна базальна енергетична інтенція, з самого початку не є суто біологічною, а має єдину біосоціальну природу, оскільки являє собою своєрідно-унікальне нескінченне продовження нужди соціальних істот (батьків дитини), що опредметнилась у свій креативний продукт – нове життя. Так біологічне поєднується з соціальним, утворюючи в людській істоті нерозривну цілісну єдність, так соціальне стає біологічним. Нужда не “модифікується” ні в які інші структури: вона породжує “на собі”, “в собі” окремі і різноманітні потреби, які опредметнюються, задовольняються, переживаються і розвиваються. Потреби виникають як окремі відгалуження на цілісному і єдиному носіїві – нужді. Це виникнення зумовлене “зустріччю” нужди з об'єктами і явищами оточуючого середовища, перш за все – соціального. Але сама нужда, як вихідна інтенційна енергетична сила опредметнюється лише в такому ж цілісному продукті – з'єднанні двох нужд, двох особистостей, і тоді народжується людське дитя. Саме біосоціальна, за визначенням, нужда зумовлює одвічну потенційну особистісність цієї дитини. Але не тільки нужда... Іншим вихідним аспектом є наявність спадкових людських задатків у цієї дитини. Рух нужди перетворює потенційне в актуальне, і тут ми бачимо початок формування – виникнення особистісної структури.

Ми констатуємо попередньо, що саме опредметнена нужда двох особин протилежної статі і породжує нове життя. Звідси починається єдність біологічного і соціального, оскільки нужда відпочатково має біосоціальну природу. Нужда, породжуючись самим фактом свого історичного буття, втілюється в людській істоті і виходить на новий оберт свого існування, лише опредметнившись в новому житті, в новій людській істоті. Будучи за природою ніби-то виключно біологічною, ця істота за посередництвом опредметненої, втіленої в неї біосоціальної нужди, несе в собі величезний пласт соціальної реальності, яка привласнилась її пращурами в процесі життя і стала до деякої міри вже і біологічною.

Список використаних джерел

1. Маслоу А. Психология бытия / А.Маслоу. – М.-К.: “Рефл.-бук”; “Венклер”, 1997. – 300 с.
2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н.Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 2007. – 511 с.

3. Геффдинг Г. Очерки психологии, основанной на опыте / Г.Геффдинг. – М., 2010.
4. Выготский Л.С. Психология / Л.С.Выготский. – М.: ЗКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

An attempt to expose the psychological mechanisms of becoming and implementation personality is done in the article. In the process of forming of personality Need is rotined as initial basale energetichgna integration.

Keywords: psychological mechanisms, personality, formings of personality, need.

Отримано: 23.06.2010

УДК 159.923.31

О.В. Бацилева

Становлення репродуктивної поведінки як етап формування особистості

У роботі проаналізовано сучасні погляди на особливості становлення репродуктивної поведінки та її роль у формуванні репродуктивної сфери особистості; представлена методика психосоціальної допомоги у становленні та оптимізації репродуктивної поведінки, доведена ефективність запропонованої програми.

Ключові слова: репродуктивна поведінка, особистість, репродуктивне здоров'я, профілактика.

В работе проанализированы современные взгляды на особенности становления репродуктивного поведения и его роль в формировании репродуктивной сферы личности; представлена программа психосоциальной помощи в становлении репродуктивного поведения, доказана эффективность предложенной программы.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, личность, репродуктивное здоровье, профилактика.

Проблема збереження репродуктивного здоров'я за своєю значущістю, масштабністю, перспективністю, стратегічним характером сьогодні є однією з найбільш актуальних, провідна роль у вивченні якої належить не тільки медицині, а й іншим галузям, що мають відношення до репродуктивного формування, перш за все психології, соціології, освіти, іншим відомствам та службам,